

Integrerings- og Mangfoldsdirektoratet

Ta tak i utfordringen!

- inspirasjon til arbeidet med nyankomne innvandrere med særskilte behov

Rambøll Management på oppdrag fra Integrerings- og mangfoldsdirektoratet

Innholdsfortegnelse

	Forord	1
1.	Innledning	2
1.1	Den individuelle introduksjonen	2
2.	Målgrupper med særskilte behov – hvem er de	7
3.	Programdeltakere med lav utdanning, herunder analfabeter	11
3.1	Analfabeter og andre deltakere med begrenset skolebakgrunn	11
4.	Programdeltakere med store omsorgsoppgaver	14
5.	Programdeltakere med helsemessige problemer	16
6.	Når du skal i gang – spørsmål til refleksjon	21
6.1	Organisering og samarbeid	21
6.2	Introduksjonslovens redskaper	24
7.	Anvendt litteratur	26

Forord

Dette heftet er et resultat av en undersøkelse av kommunenes tilpassing av det obligatoriske introduksjonsprogrammet for nyankomne flyktninger til deltakere med særskilte behov, som Rambøll Management gjennomførte for IMDi i perioden oktober 2005 til april 2006.

Heftet er rettet mot programrådgivere og ledere i de kommunale flyktningetjenestene, samt andre som arbeider med integrering av nyankomne flyktninger og innvandrere.

Vi har gjennom datainnsamlingen besøkt seks norske kommuner. Vi vil gjerne takke de lederne, programrådgiverne, lærerne, saksbehandlerne i Aetat – og ikke minst programdeltakerne – som har deltatt. Vi har også hatt to spennende møter med programrådgivere fra 12 kommuner, som gjennom refleksjon har bidratt med gode grep og ideer til dette heftet. Vi vil også gjerne takke for deres bidrag og konkrete betraktninger.

I tillegg til dette heftet er resultatet av prosjektet følgende produkter:

- Et forskningsnotat som gir et innblikk i de utfordringene kommunene støter på når aktivitetene i introduksjonsprogrammet skal tilpasses innvandrere som har større behov for hjelp enn gjennomsnittet
- En litteraturstudie som tar for seg forskningsbasert litteratur om introduksjonsprogrammer og målgrupper med særskilte behov i Norge, Sverige og Danmark
- Et notat som sammenligner de individuelle planene under introduksjonsloven med planer på det øvrige sosiale området

Prosjektet er blitt fulgt av en referansegruppe. Vi vil gjerne benytte anledningen til å takke medlemmene for gode drøftelser, skarpe observasjoner og konstruktiv kritikk.

Medlemmene av referansegruppen har vært Farahnaz Rastegar fra Bydel Alna i Oslo, Cato Hansen, Bodø Kommune, Mette Bjørlo, Bydel Gamle Oslo, Goro Ree-Linstad, Stange Kommune, Iracles Boumbouras, Arbeids- og Inkluderingsdepartementet, Arild Naustdal IMDi Regionkontor Øst, Mary-Ann Knudsen, IMDi Regionkontor Midt og Hilde Lidén fra Institutt for Samfunnsforskning. I tillegg har Katja Heradstveit, Øyvind Opland og Marit Solhøy, IMDi, deltatt i referansegruppen.

1. Innledning

Formålet med dette heftet er å formidle noen av de vanskelighetene og mulighetene du har når du skal tilrettelegge introduksjonsprogrammet til deltakere som har særskilte behov. Heftet er først og fremst tenkt som en inspirasjon til programrådgivere og andre som arbeider med særskilte grupper under introduksjonsloven, og fokuserer derfor på konkrete gode grep og ideer som finnes rundt omkring hos aktører som arbeider med de særskilte målgruppene i kommunene. Forhåpentligvis vil du ved å lese dette heftet finne inspirasjon til ditt daglige arbeid.

1.1 Den individuelle introduksjonen

Introduksjonsloven er ikke så nye lengre. En del kommuner har både før og etter at loven ble obligatorisk høstet en del erfaringer med introduksjonsprogram overfor nyankomne flyktninger. Disse erfaringene er ikke utelukkende positive. Mange kommuner har erfart at det kan være vanskelig å tilrettelegge et individuelt program i praksis overfor programdeltakerne. Ikke minst gjelder dette for programdeltakere med særskilte behov. I dette heftet kan du lese om hvorfor det er vanskelig å tilrettelegge et individuelt introduksjonsprogram overfor målgrupper med særskilte behov – og ikke minst få inspirasjon til hvordan dine kolleger kan utvikle praksisen i kommunen.

Introduksjonsordningen kort fortalt

Introduksjonsloven ble i 2003 innført som en frivillig ordning for kommunene. Siden 2004 har loven vært obligatorisk for alle kommuner som har bosatt innvandrere i målgruppen¹. Dette heftet fokuserer på kommunenes erfaringer med loven i forhold til særskilte målgrupper.

Introduksjonsloven har som formål å styrke nyankomne innvandreres mulighet for å delta i yrkes- og samfunnslivet, i tillegg til deres økonomiske selvstendighet. Veien til dette målet går gjennom et introduksjonsprogram, som varer hele året på fulltid. Programmet, som i utgangspunktet kan vare inntil to år, skal som et minimum inneholde:

- Norskopplæring
- Samfunnskunnskap
- Tiltak som forbereder til videre opplæring eller tilknytning til yrkeslivet

Individuell tilpassing står sentralt i loven. Dette kommer blant annet til uttrykk i kravet om bruk av individuelle planer. Målet er at introduksjonsprogrammet skal målrettet tilpasses den enkelte innvandrers behov, forutsetninger og mål. Hensikten er at innvandrere i Norge raskt kan gå fra introduksjonsfasen videre til enten utdannings- eller arbeidslivet.

---

¹ Rett og plikt til deltakelse i introduksjonsprogrammet gjelder for følgende personer, jf. introduksjonslovens § 2: "Nyankomne utlendinger mellom 18 og 55 år, som har behov for grunnleggende kvalifisering og som har fått a) asyl, jf. utlendingsloven §§ 17 og 18, b) oppholds- eller arbeidstillatelse etter innreisetillatelse som overføringsflyktning, jf. utlendingsloven § 22 fjerde ledd, c) fornybar oppholds- eller arbeidstillatelse etter utlendingsloven § 8 annet ledd på grunnlag av søknad om asyl, eller kollektiv beskyttelse i masseflyktsituasjon, jf. utlendingsloven § 8a, eller d) oppholds- eller arbeidstillatelse som familiemedlemmer til personer som nevnt i bokstav a, b og c annet alternativ, jf. utlendingsloven §§ 9 og 8 annet ledd. For å være omfattet av denne bestemmelsen, er det et vilkår at personer som nevnt i bokstav a, b og c annet alternativ ikke har vært bosatt i en kommune i mer enn fem år før det søkes om familiengjenforening."

Virkeligheten under lupen

En ting er den lovmessige konteksten. En annen ting er hvordan de enkelte kommunene i praksis forsøker å tilpasse introduksjonsprogrammet til særskilte grupper. Dette har IMDI ønsket å få innblikk i. Derfor ble det i 2005 satt i gang et prosjekt som hadde som formål å undersøke hvordan kommunene arbeider med å gjøre introduksjonsprogrammet individuelt for personer med særskilte behov. Prosjektet skulle samtidig avdekke de gode erfaringene med å gjøre programmet individuelt.

Prosjektet skal blant annet bidra til å svare på hvilke grupper som har særskilte behov, og hvor store disse gruppene er. Det gis et overblikk over svarene på disse spørsmålene i neste kapittel. Prosjektet skal også bidra med viten om hvorfor det i praksis er vanskelig å tilrettelegge et individuelt program overfor målgrupper med særskilte behov. Det finnes naturligvis ikke noe enkelt svar på dette spørsmålet. Men prosjektet gir oss innblikk i noen av årsakene.

Særskilte grupper – en konstruert virkelighet

Undersøkelsen viser at det er problemer med å tilpasse introduksjonsprogrammet til særskilte grupper. Kvinner med store omsorgsoppgaver, traumatiserte, analfabeter og høytutdannede er noen av de gruppene som har særskilte behov i introduksjonsprogrammet. Men hva er det som skaper disse gruppene? Eksisterer de "objektivt sett"? Eller er det rammene for og redskapene i introduksjonsloven som skaper disse gruppene? Finnes det eventuelt andre faktorer?

Dette kan man betrakte fra flere vinkler. På den ene siden kan man gå ut fra at personer i de særskilte gruppene har enkelte helt reelle vansker som gjør det utfordrende for kommunene å tilrettelegge et tilpasset introduksjonsprogram. Kvinner med store omsorgsoppgaver har jo reelt sett større fravær i introduksjonsprogrammet enn andre grupper, og analfabeter kan rent faktisk ikke lese og skrive.

På den andre siden kan man rette et mer organisatorisk blikk på problemstillingen. Det er mulig at det finnes mangler i kommunenes organisering av introduksjonsprogrammet, hvilket betyr at grupper med særskilte behov ikke får et reelt individuelt program.

Eller kanskje handler særskilte målgrupper mer om at vi mennesker i samtale og handlinger konstruerer og skaper vanskelighetene ved å kategorisere mennesker. Slike kategorier kan ofte hjelpe oss i hverdagen, ved å fortelle oss hvordan vi skal behandle individer i hver kategori: enkelte programdeltakere er umotiverte og skal derfor ha et særskilt program, andre er motiverte og skal derfor ha et normalt program.

Sannheten befinner seg nok et sted imellom disse utsagnene. Undersøkelser viser nemlig at både kommunenes rammer, samspillet mellom aktørene og tilgangen til særskilte grupper fra de personene som gjennom deres daglige arbeid støter på problemene – de såkalt *profesjonelle* – påvirker muligheten for å tilby et individuelt program:

- *Kommunenes rammer*: Kommunene i Norge er vidt forskjellige. Det betyr at kommunene – selv om man er underlagt de samme lovgivningsmessige mulighetene – har ulike forutsetninger for å tilrettelegge et individuelt tilbud. Jobber du i en av de mindre kommunene har du sannsynligvis spesielt vanskelig for å tilrettelegge et individuelt program overfor for eksempel analfabeter. Mulighetene for å diffe-

rensiere tilbudet mellom ulike grupper av programdeltakerne er begrenset.

- *Samspillet mellom aktørene:* Ofte er det mange aktører involvert når det skal tilrettelegges et introduksjonsprogram overfor deltakere med særskilte behov. Det er kanskje ikke tilstrekkelig at du koordinerer innsatsen med Voksenopplæringen eller Aetat. Det kreves også at du inndrar helsesøster, leger eller andre representanter for helsevesenet. Koordineringsbehovet er derfor større og mer komplisert, noe som ofte gjør det vanskelig å tilrettelegge effektive forløp hvor de respektive aktørene heller i den samme retningen.
- *Den profesjonelle innstillingen:* Den enkelte programrådgivers tilgang til introduksjonsprogrammet og innstillingen til programdeltakerne har også en betydning. Noen rådgivere er flinke til å skifte arbeidsmetoder alt etter som deltakeren er kvinne med store omsorgsoppgaver i hjemmet, traumatiserte flyktninger eller overføringsflyktninger med begrenset kjennskap til det norske samfunn. Andre faller lett i en grøft hvor man ikke tror på at introduksjonsprogrammet virker. Mangler man denne troen på at egen innsats virker, får man også vanskelig for å tilrettelegge et individuelt program.

For å kunne gi deg et svar på dette spørsmålet og hjelpe deg i ditt arbeid med å tilpasse programmet til grupper med særskilte behov, er det i løpet av prosjektperioden gjennomført følgende aktiviteter:

- Casestudier blant seks kommuner
- Spørreskjemaundersøkelse blant programrådgivere
- Litteraturstudie i Norge, Sverige og Danmark
- Notat som sammenligner individuelle planer i introduksjonsloven med planer på det øvrige sosiale området
- Kollegiale refleksjonsseminarer

Les om de gode erfaringene

Dette heftet formidler noen av resultatene fra de ulike delene av prosjektet. Heftet er først og fremst ment som en inspirasjon til programrådgivere. Men man håper at det også kan være til inspirasjon for andre som jobber med de særskilte gruppene under introduksjonsloven.

Heftet begynner med kort å innkretse noen av de vanskelighetene som kan være forbundet med å tilby særskilte grupper et individuelt program. Deretter fokuserer heftet på de mulighetene, løsningene og ideene som finnes rundt omkring hos de aktørene som jobber med de særskilte målgruppene i kommunene.

For å kunne hjelpe deg på en så konkret måte som mulig, vil heftet fokusere på tre konkrete målgrupper som det har vist seg å være spesielt vanskelig å individualisere programmet for: deltakere med helsemessige problemer, deltakere med lav utdanning, herunder analfabeter, samt deltakere med store omsorgsoppgaver for barn. I det neste avsnittet beskriver vi hvorfor nettopp disse gruppene er vanskelige å tilpasse programmet til.

Selv om disse gruppene byr på større utfordringer for deg i det daglige arbeidet med å tilpasse programmet, finnes det samtidig en rekke muligheter og løsninger du kan benytte deg av. For hver av disse gruppene vil heftet deretter vise deg eksempler, både på konkrete gode grep som andre kommuner har brukt i deres tilpassing av introduksjonsprogrammet til deltakere med særskilte behov, og på ideer til hvordan du selv kan jobbe med dette.

Mens det gode grep allerede er brukt og prøvd ut i en eller flere kommuner, er den gode ide ikke nødvendigvis avprøvd i en kommune. Ideen er imidlertid foreslått av en eller flere programrådgivere som har deltatt i vår undersøkelse.

For å gjøre det enkelt å se om det er snakk om et godt grep eller en god ide, har vi valgt å plassere de gode ideene i en ramme:

En god idé!

En god idé er et forslag til hvordan du kan tilpasse introduksjonsprogrammet til deltakere med særskilte behov. En god idé er ikke nødvendigvis utprøvd i en kommune, men idéen er blitt foreslått av en eller flere programrådgivere som har deltatt i vår undersøkelse.

Når du leser om de gode grepene og de gode ideene, er det viktig å huske på at kommunene kan tilpasse introduksjonsprogrammet på to måter:

1. I organiseringen av programmet
2. I bruken av redskaper i programmet

Noen gode grep retter seg mot måten programmet er organisert på og den måten programrådgiverne samarbeider på, både med hverandre og med andre aktører som for eksempel voksenopplæringen, Aetat og helsepersonell. Mens andre grep er konkrete forslag til hvordan du som programrådgiver eller lærer i voksenopplæringen kan bruke de ulike redskapene som loven gir deg til å tilpasse programmet, som for eksempel kartleggingen, den individuelle planen og innholdet i programmet.

Hvert av de gode grepene/ideene vi beskriver i dette heftet overfor de tre målgruppene faller inn under en av de to måtene å tilpasse introduksjonsprogrammet på. Så selv om du ikke har erfaringer med noen av disse gruppene i ditt eget arbeid, beskriver heftet gode grep og ideer som forhåpentligvis kan inspirere deg til å tenke nytt og kreativt i ditt arbeid med tilpassingen av introduksjonsprogrammet til andre grupper med særskilte behov.

Det finnes også andre gode grep og gode ideer som vår undersøkelse ikke har kunnet samle inn. IMDi har samlet inn en rekke av disse gode grepene, så hvis du er interessert i å lese mer kan du gå inn på: www.imdi.no. Der hvor det er relevant har vi i heftet kort beskrevet og henvist til disse gode grepene.

Om heftet – en leseveiledning

I kapittel 3 kan du lese om hvem gruppene med særskilte behov omfatter, samt om noen av de utfordringene som kan være forbundet med å tilrettelegge et individuelt program overfor disse gruppene.

Kapittel 4 beskriver gode erfaringer med å tilpasse programmet til personer med lav utdanning, herunder analfabeter.

Kapittel 5 beskriver gode erfaringer med å tilpasse programmet til personer med store omsorgsoppgaver.

Kapittel 6 beskriver gode erfaringer med å tilpasse programmet til personer med helseproblemer, enten av psykisk eller fysisk karakter.

Kapittel 7 oppsummerer og gir deg spørsmål som du kan bruke til å reflektere over hvordan du og dine kolleger kan tilpasse introduksjonsprogrammet til personer med særskilte behov.

2. Målgrupper med særskilte behov – hvem er de

Før vi i neste kapittel vender blikket mot de gode grepene og ideene, vil vi gi deg et overblikk over hvilke grupper det er vanskelig å tilrettelegge et individuelt program overfor.

Målgrupper med særskilte behov – et overblikk

Vi har bedt programrådgiverne i kommunene ta stilling til hvilke grupper det er særlig utfordrende å tilrettelegge et individuelt program overfor. Det gir oss et bilde av hvor utbredte de ulike gruppene er.

Det viser seg at det er særlig fire grupper som er veldig utbredte, dvs. at mer enn halvparten av programrådgiverne nevner disse gruppene:

- Traumatiserte eller personer med andre psykiske lidelser
- Kvinner med store omsorgsoppgaver
- Analfabeter
- Programdeltakere med urealistiske forventninger til livet i Norge

En ting er hvor mange programrådgivere som opplever at det er vanskelig å tilrettelegge et individuelt program. Noe annet er *hvor* vanskelige oppgaven er. Figuren under viser både utbredelsen av målgrupper med særskilte behov, og hvor vanskelig det er å tilrettelegge et individuelt program overfor de pågjeldende gruppene.

	Meget vanskelig	Vanskelig
Stor utbredelse (mange programrådgivere har opplevd at det er vanskelig å tilrettelegge programmet for gruppen)	• Kvinner med store omsorgsoppgaver • Analfabeter • Traumatiserte eller personer med andre psykiske lidelser • Umotiverte	• Urealistiske forventninger til livet i Norge • Begrenset skolebakgrunn • Utålmodighet i forhold til ordinært arbeid eller utdanning • Fysiske lidelser
Liten utbredelse (få programrådgivere har opplevd at det er vanskelig å tilrettelegge programmet for gruppen)	• Deltakere med rusproblemer • Overføringsflyktninger • Deltakere med diffuse problemer	• Høytutdannede • Begrenset kjennskap til det norske samfunn • Begrenset eller ingen arbeidserfaring

Som du kan se er følgende grupper både utbredte og veldig vanskelige å tilpasse introduksjonsprogrammet for:

- Kvinner med store omsorgsoppgaver
- Analfabeter
- Traumatiserte eller personer med andre psykiske lidelser
- Umotiverte

I det følgende vil vi kort beskrive de tre første gruppene mer inngående, og vise deg hvorfor det er vanskelig å tilby disse et individuelt introduksjonsprogram. Det er samtidig disse tre gruppene som danner utgangspunktet for de gruppene som de gode grepene i heftet er rettet mot. Vi har valgt ikke å

beskrive "de umotiverte" nærmere i dette heftet, da vår undersøkelse ikke har avdekket et stort omfang av gode grep eller ideer rettet mot å tilpasse programmet til denne gruppen.

Kvinner med store omsorgsoppgaver: en ond sirkel

Familiesituasjonen til kvinner i introduksjonsprogrammet har betydning for deres forutsetninger for å lære norsk. Det viser blant annet en norsk undersøkelse av Drøpping fra 2002. En forklaring er at kvinnene ofte er borte fra undervisningen pga. syke barn. Mange kvinner har dessuten hyppig permisjon på grunn av svangerskap. Alt dette er utfordringer for å gjennomføre et program som kvinnene får optimalt utbytte av, herunder det å lære norsk.

Problemer med å skaffe barnehageplass og kvinnes ønske om å passe egne barn gjør det vanskelig å sikre en kontinuitet i deres introduksjonsprogram. Dette er barrierer som til slutt betyr at kvinnene har dårligere sjanser til å tilknyttes arbeidslivet. Utover dette spiller kjønnsrollemønstre en rolle, i og med at mange kvinner først og fremst har en identitet som hustru og mor. Derfor er de ikke motiverte for arbeidslivet og deltakelse i introduksjonsprogrammets aktiviteter.

Disse problemene forverres av de barrierene som kvinner med minoritetsbakgrunn generelt kan komme ut for fra for eksempel arbeidsgiversiden. En del virksomheter er oftere skeptiske til å ansette kvinner med innvandrerbakgrunn enn mannlige innvandrere. Kombinert med det at kvinnene mangler nettverk forsterker dette kvinnes tro på at de ikke kan komme ut i arbeid.

En dansk undersøkelse gjennomført av LG Insight i 2005 viser dessuten at saksbehandlere og kvinnene ubevisst samarbeider om å vanskeliggjøre integreringen på arbeidsmarkedet. Mange saksbehandlere har den innstillingen at det ikke finnes jobber som passer til disse kvinnene. Og kvinnene bruker deres stigmatiserte omdømme til å unngå kravet om praksis, da praksisen gjør det vanskeligere å konsentrere seg om omsorgsoppgavene. Dermed fastholdes kvinnene i en ond sirkel. Kompetanseutviklingen settes stand by, og mulighetene for å få arbeid minsker.

Når dette er sagt er det samtidig klart at kvinner med store omsorgsoppgaver ofte har ressurser og lyst til å delta i programmet, så lenge det tas hensyn til deres særskilte behov. Det er altså viktig at kommunene er klar over hvilke muligheter de har for å gjøre nettopp dette, og at de samtidig bruker disse mulighetene.

Analfabeter: språket er et hinder

Problemene er oftest enklere å avgrense når det er snakk om analfabeter. Her er tilegnelsen av både muntlig og skriftlig norsk den helt avgjørende utfordringen. Det grunnleggende problemet er at gruppen har meget begrensede forutsetninger for å lære språket. Mange er ikke vant til å motta undervisning, og undervisningen er ofte for teoretisk. Dette betyr at mange analfabeter har vansker med å lære språket i løpet av toårsperioden som introduksjonsprogrammet varer.

Problemer med å lære språk har også andre konsekvenser. Analfabetene har sjelden arbeidserfaring eller kompetanser som er relevante på det norske arbeidsmarkedet. Dette gjør det vanskeligere for analfabeter å finne velegnede praksisplasser, og dermed å komme i arbeid, selv om det selvfølgelig er mulig så lenge motivasjonen og rammene er til stede.

Vår undersøkelse i forbindelse med dette heftet viser nettopp at analfabeter opplever veldig lavt fravær fra programmet, og at de sannsynligvis har stor lyst og vilje til å delta. Det handler altså om å tilrettelegge både program og voksenopplæringen på en måte som tar høyde for disse utfordringene, og dermed gjør nytte av de ressursene som analfabetene har.

Traumatiserte: Mangel på behandling

Helsemessige problemer har stor innflytelse på sjansene for at innvandrere kommer i arbeid. Helseproblemer viser seg ofte i form av psykiske lidelser, blant annet som en følge av traumatiske opplevelser. De som har psykiske lidelser, på grunn av for eksempel traumatiske opplevelser, er ofte forhindret fra å delta i aktivitetene i introduksjonsprogrammet. Det betyr bl.a., at de har dårligere forutsetninger for å lære norsk.

Dessuten er behandling en viktig forutsetning for at mange som har psykiske plager, som en følge av traumatiske opplevelser, skal kunne få utbytte av introduksjonsprogrammet. Men f.eks. danske undersøkelser av Rambøll Management fra 2005 viser at det er for dårlige behandlingsmuligheter for disse. Dette er en primær barriere for at gruppen kan dra nytte av tilbudene i introduksjonsprogrammet.

Et for snevert syn på mennesker som sliter med ettervirkninger av traumatiske opplevelser kan også være med på å forsterke problemene. Behandlere setter fokus på gruppen som en svak, syk gruppe og "glemmer" enkeltpersoners styrker og ressurser. Den onde sirkelen, hvor omgivelsenes holdninger og kategorisering stigmatiserer en gruppe ytterligere, gjelder altså ikke kun for kvinner med store omsorgsoppgaver. Den gjelder også i et visst omfang de med traumatiske erfaringer.

Igjen handler det altså om å møte gruppen på gruppens premisser, noe som er mulig for de med psykiske problemer hvis kommunene setter av tid og ressurser til det. Et tilrettelagt program for denne gruppen behøver imidlertid ikke å kreve den store innsats, det meste avhenger av at kommunen har utviklet gode rutiner for kartlegging, behandling og oppfølging.

Ta tak i utfordringen!

Som du kan se finnes det ikke tvil om at det finnes mange utfordringer og barrierer når målet er å tilby grupper med særskilte behov et individuelt introduksjonsprogram. Men selv om det kan være vanskelig er det ikke umulig. Oppgaven for deg og dine kolleger er å tak i utfordringen og gripe de mulighetene som finnes for å skape et individuelt program.

De neste sidene handler derfor om de tre gruppene som har det til felles at en rekke kommuner har tatt tak i utfordringen. De har forsøkt å tilpasse programmet til disse gruppene ved å være bevisste på deres behov og tilrettelegger introduksjonsprogrammet deretter.

For å sikre at flest mulig lesere kan finne og bruke de gode grepene og ideene i deres hverdag, har vi forsøkt å få en bredde og et omfang i de gode grepene. Derfor konsentrerer vi oss om tre overordnede typer av særskilte behov.

Den første typen er *programdeltakere med lav utdanning – herunder analfabeter*, og omfatter både personer som enten er analfabeter eller har lav formell utdanning, eventuelt begge deler.

Den andre typen handler om *programdeltakere med store omsorgsoppgaver*. Det er som regel kvinnene som har det største omsorgsansvaret for den

nærmeste familien, spesielt i forhold til barnepass. Men også menn kan ha store omsorgsoppgaver, særlig hvis kone og barn er syke.

Den tredje typen handler om *programdeltakere som har helseproblemer*. Det er snakk om deltakere som er traumatiserte, eller har andre psykiske eller fysiske lidelser.

Vi henviser ytterligere til IMDis hjemmesider for flere gode grep.

3. Programdeltakere med lav utdanning, herunder analfabeter

Som vi har beskrevet i avsnitt 3 har analfabeter og deltakere med lav formell utdanning særskilte behov for tilrettelegging av introduksjonsprogrammet. I dette avsnittet har vi beskrevet en rekke gode grep og ideer som du kan bruke overfor disse gruppene.

Et godt grep: Veien inn i introduksjonsprogram

Som programrådgiver er det alltid viktig å være klar over den måten man oppfatter deltakernes konkrete forutsetninger på. Ser du alt som problematisk og vanskelig, eller ser du muligheter og ressurser selv blant deltakere som slett ikke er vant til skolebenken? Et godt grep kan derfor være å gjøre som Trondheim kommune, hvor introduksjonsprogrammet er basert på en såkalt "LØFT" tilgang (løsningsfokustert tenkning). Her vektlegges det at hver deltaker har muligheter, kapasitet og motivasjon i forhold til utdanning og arbeid. Det er opp til programrådgiverne i fellesskap å sette opp et program som utnyttet disse ressursene fullt ut. Målet er å øke deltakernes evne til å identifisere egne ressurser for å dra nytte av disse. På denne måten kan man bl.a. øke deltakernes motivasjon og gjøre dem bevisste på egne ambisjoner.

LØFT bygger på at samtlige deltakere har ressurser til å kunne delta, og at det er opp til kommunen å tydeliggjøre disse ressursene. Derfor er det kommunens innstilling at introduksjonsordningen, som en integrert del av kommunens tilbud, skal kunne ta høyde for eventuelle barrierer som hindrer utnyttelse av disse ressursene, som for eksempel analfabetisme. Innstillingen er dermed at det er fullt ut mulig å sette sammen et program som er meningsfylt og gjennomførbart for alle deltakere, så lenge deltakerne er bevisste på egne ressurser. Trondheim kommune har gode erfaringer med dette, og opplever at deltakerne i introduksjonsprogrammet er svært tilfredse med det tilbudet de får.

3.1 Analfabeter og andre deltakere med begrenset skolebakgrunn

De neste gode grepene retter seg særlig mot deltakere som ikke er vant til å motta undervisning, eller slett ikke har skolemessige forutsetninger.

Et godt grep: Særskilte grupper – lengre forløp?

Et godt grep kan være å tilby analfabeter eller deltakere som trenger lengre norskopplæring et lengre programforløp. I Risør kommune er erfaringen at grupper med særskilte behov trenger lengre forløp enn den gjennomsnittlige flyktning. Dette gjelder særlig overføringsflyktninger. Det skyldes at denne gruppen dels har en begrenset norskspråklig kompetanse, dels at den konkrete gruppen i Risør har begrensede skolekunnskaper. De faller derfor utenfor det toårige introduksjonsprogrammet – som passer best til "mainstream-flyktninger". I og med at Risør kommune også tidligere har hatt dårlige erfaringer med å sende grupper med særskilte behov for tidlig ut i arbeidspraksis – med negative konsekvenser for både målgruppen og virksomhetene – så tilbyr man ofte et treårig introduksjonsprogram til disse målgruppene². Målet med dette er å sikre at gruppen har best mulig språklige forutsetninger når de starter opp i arbeidspraksis. Hvis du velger å gjøre det som i Risør, kan det bedre mulighetene for å tilpasse aktivitetene i introduksjonsprogrammet til deltakernes behov.

---

² Programvarighet på 3 år er i spesielle tilfelle og etter en konkret vurdering, jfr. merknader til introduksjonsloven, 5. Programmets varighet, side 44 i Rundskriv H 20/05.

Det som er felles for de to gode grepene nevnt ovenfor er at du som programrådgiver er avhengig av at lederen av din kommunes flyktningetjeneste blir aktivt involvert før du kan gjennomføre grepene. Men det finnes også gode grep overfor disse gruppene av deltakere, som "kun" krever en endring i undervisningsopplegget og de metodene dere anvender.

Et godt grep: Gjennomfør undervisningen som praktiske øvelser

For deltakere med lav utdanning eller som er analfabeter kan det være hensiktsmessig hvis kommunen gjennomfører norsk og samfunnsundervisningen på en utradisjonell måte. Dette kan ha en god innvirkning på motivasjon og læring, da de oftere vil ha vansker med å følge vanlig klasseromsundervisning. Du kan for eksempel legge undervisningen til et sted utenfor klasserommet, eller hjemme hos deltakerne. Du kan unngå klasserommet og den tunge teorien ved å gjennomføre undervisningen ved hjelp av praktiske øvelser. For eksempel kan opplæring i både norsk og samfunnskunnskap oppnås ved å lære deltakere med særskilte behov å drive en kafé, hvor de lager mat og driver forretningen

Dermed skjer opplæringen indirekte, uten at deltakerne føler at de går på skole. Målet med dette er å sikre at deltakerne har tilstrekkelig motivasjon til å lære, og dermed kan oppkvalifisere seg. I Risør kommune har man opprettet en mindre gruppe på 8-9 deltakere som går på "aktivitetsnorsk". Dette navnet signaliserer at denne gruppen ikke er vant til å motta undervisning. Derfor er den tradisjonelle klasseundervisningen ikke velegnet – og slett ikke hvis den er for abstrakt. I stedet legger man vekt på å undervise en gruppe kvinner som er analfabeter i hverdagssituasjoner. Gjennom å øve på ordforråd, begreper og samtale i konkrete situasjoner som kvinnene kan identifisere seg med, har Risør kommune erfaring med at det som resultat fremmer kvinnes motivasjon og læring.

Et godt grep: Relater undervisningen til deltakernes hverdag

For deltakere med lav utdanning kan du også tilpasse introduksjonsprogrammet ved å knytte undervisningen tettere til deltakernes hverdag. Sarpsborg kommune har utarbeidet et kompendium med undervisningsmaterialer som handler om det å bo i Norge – med fokus på ulike konkrete temaer: helse, bolig, strøm, nettverk etc. Temaene er utarbeidet på bakgrunn av en kartlegging av de konkrete problemstillingene som møter en nyankommet innvander.

Tanken er å kjøre undervisning i temaer som en del av introduksjonsprogrammet, og deretter invitere aktører utenfra til å undervise rundt de aktuelle emnene. Det er satt av ca. 300 timer med undervisning. Ut ifra kartleggingen av problemer i ulike livssituasjoner, har Sarpsborg kommune omsatt dette til undervisningsmateriell, som rekker til ca. 300 timers undervisning. Dette åpner for muligheten til å skape læring i norsk og samfunnskunnskap, med utgangspunkt i deltakernes egne liv. Målet med dette grepet er å sikre at deltakerne kan forstå det praktiske formålet med undervisningen, samtidig med at undervisningen ikke blir for teoretisk. Det er derfor et veldig praktisk fokus, som kan gagne særlig lavt utdannede, men også deltakere med psykiske problemer m.fl.

En god idé: Muntlighet i det personlige møtet

Loven krever at du forholder deg til den enkelte deltager skriftlig, også når den individuelle planen utarbeides. Det er nødvendig at du gjør dette for samtlige deltagere du er programrådgiver for. For enkelte deltakere med særskilte behov kan det imidlertid være problematisk å skulle forholde seg til en skriftlig plan. Du har sikkert kommet ut for at deltakere ikke forstår

den skriftligheten som et individ vanligvis har. De kan ha problemer med å skjønne hva en individuell plan er og hva den skal brukes til, noe som gjør det veldig vanskelig for deg å gjennomføre en kartlegging som lever opp til det som står i loven.

For deltakere med en ikke-skriftlig bakgrunn kan det virke både uvant og fremmedgjørende, særlig hvis de ikke forstår innholdet i planen. Dette kan samtidig virke mot hensikten med planen, nemlig å inndra og ansvarliggjøre deltakeren i forhold til egen oppkvalifisering. Det kan derfor være en fordel å etablere en muntlig forståelse av planens innhold mellom deg som programrådgiver og deltakeren, før du begynner å føre inn mål og aktiviteter i planen. Dette problemet kan i tillegg unngås hvis dagsordenen for møtene med deltakeren ikke kun er basert på å komme igjennom punktene som skal nedskrives i planen. For å sikre at loven overholdes kan du utarbeide planen skriftlig som en løpende oppsamling på møter du har hatt med deltakeren.

Et godt grep: Billedbøker tilpasset ulike språkpraksisplasser

Et godt grep du kan bruke til analfabeter som skal i språkpraksis er å gjøre som i Lillesand kommune, hvor de har brukt billedbøker tilpasset ulike språkpraksisplasser i introduksjonsprogrammet. Bøkene har vært spesielt beregnet på analfabeter som har bruk for bilder for å identifisere og huske navn på ting fra språkpraksisplassen. Videre viste det seg at flere som jobbet på snekkerverksted og/eller med ulike tekniske installasjoner hadde bruk for bilder av ulike maskiner som man ikke har navn på fra eget morsmål. Bøkene er veldig grundig utformet i den forstand at et stort utvalg gjenstander er tatt med fra hvert arbeidssted. Bøkene er utformet slik at det er gitt god plass til å skrive ved siden av hvert bilde.

Bruken av disse bøkene har ifølge Lillesand kommune ført til økt språkprogresjon og bedre kvalitet på undervisningen, ikke bare for analfabeter, men også for andre som deltar i introduksjonsordningen. I tillegg har de hatt god nytteverdi for norske elever ved voksenopplæringen som er tilknyttet snekkerverkstedet. Samtidig har de ført til bedre samarbeid mellom voksenopplæringen og de ulike praksisplassene. Prosjektmedarbeiderne har satt seg godt inn i hva som er viktig på de ulike arbeidsplassene, og har i denne prosessen samarbeidet tett med de ansvarlige på de ulike språkpraksisplassene.

4. Programdeltakere med store omsorgsoppgaver

Som beskrevet i avsnitt 3 har kvinner med store omsorgsoppgaver særskilte behov for tilrettelegging av introduksjonsprogrammet. Herunder beskriver vi hvordan du som programrådgiver kan tilrettelegge programmet for både kvinner og menn med store omsorgsoppgaver. I og med at nettopp manglende tilbud på barnepass er den største barrieren for å beholde denne gruppen i introduksjonsprogrammet, har dette avsnittet et spesielt fokus på gode grep og ideer i forhold til barnepass.

Et godt grep: Barnets første tid i barnehagen

Et godt grep som du kan anvende overfor deltakere med store omsorgsoppgaver overfor barn, er å gi foreldrene mulighet til å tilbringe tid sammen med barnet i barnehagen, som en del av programmet.

Bodø kommune har skaffet seg erfaringer med dette gjennom prosjektet "Familieintro", som blant annet inneholder dette tilbudet til småbarnsforeldre på introduksjonsprogrammet. Som du muligens har vært ute for kan det å skulle avlevere barnet sitt i barnehage, og samtidig starte på et introduksjonsprogram, for enkelte deltakere med store omsorgsoppgaver være forbundet med stor usikkerhet og skepsis.

Denne situasjonen kan du imøtekomme ved å tilby hjemmeundervisning i oppstartfasen, eller la tilvenningen til barnehagen inngå som et ledd i introduksjonsprogrammets oppstart. Disse aktivitetene kan både være en del av selve introduksjonsprogrammet, eller finne sted i perioden fra den enkelte innvandrer ankommer kommunen, til programmet settes i gang. Tilpassingen kan også skje når kvinnene vender tilbake til introduksjonsprogrammet etter barselpermisjon. På denne måten kan du sikre programdeltakerne en fortrolighet til barnepass i institusjoner, samt en tillit og trygghet til de kommunale institusjonene generelt.

En god idé: Samlokalisering av barnehager med voksenopplæringen

I denne forbindelse kan det være en god idé å samlokalisere barnehager med voksenopplæringen. Det vil gjøre det mulig for foreldrene å ha tett kontakt med barna i hverdagen. For foreldre som ikke er vant til å overlate barna til andre kan dette ha en betryggende effekt, og de blir dermed mer interessert i å delta i undervisningen.

Et godt grep: Informasjonshefte til foreldre

Et godt grep du kan bruke overfor deltakere med barn i en av kommunens barnehager er å sikre tydelig kommunikasjon rundt formål, innhold og forventninger til barnets tid i barnehagen. Dette har Asker kommune gode erfaringer med. Kommunen har utarbeidet et informasjonshefte, som skal gi et innblikk i hva en norsk barnehage er og hva slags utbytte barnet skal ha av å gå i barnehage. Hftet beskriver utførlig hva en norsk barnehage er, hva barnehagen jobber med, hva barna gjør i barnehagen, og hva foreldrenes rolle er. Målet er å sikre forventningssamsvar mellom kommunen og foreldrene, og dermed sikre at foreldrene føler seg trygge på å overlate barna til barnehagen.

Et godt grep: Forbered virksomhetsnettverket

En annen type tiltak som du med fordel kan benytte overfor deltakere med store omsorgsoppgaver, er å forberede ditt nettverk av virksomheter på hva denne gruppen har av ressurser og kompetanser i forbindelse med deltakelse i språk og /eller arbeidspraksis. Som du sikkert er klar over er tilgangen

på praksisplasser et av de sentrale redskapene i introduksjonsprogrammet. Møtet med norske arbeidsplasser kan – avhengig av formålet – øve opp deltakernes norskkunnskaper, avklare kompetanser, eller gi kjennskap til vilkår og normer på arbeidsmarkedet. Disse fordelene gjelder naturligvis også grupper med særskilte behov.

Men i forhold til disse målgruppene kan du iblant ta tak i forholdet til samarbeidspartnerne på ulike måter. Dette har man for eksempel erkjent i Lillehammer, hvor man har brukt nettverket av virksomheter strategisk i forhold til grupper med særskilte behov. Siden man vet at det ofte krever litt ekstra av praksisplassen å tilby en plass til deltakere med særskilte behov, så har man ikke ønsket å sende disse deltakerne ut til nye virksomheter. I stedet har man kontaktet virksomheter som man har hatt gode erfaringer med programdeltakere tidligere, for å tilby en praksisplass til for eksempel personer med store omsorgsoppgaver, eller analfabeter. De gode erfaringene som virksomhetene har hatt med tidligere deltakere åpner dermed dørene for andre deltakere med store omsorgsoppgaver.

5. Programdeltakere med helsemessige problemer

Helsemessige problemer hos en programdeltaker, enten det dreier seg om traumer eller andre psykiske eller fysiske lidelser, stiller store krav i forhold til tilrettelegging av introduksjonsordningen overfor denne deltakeren. Det finnes imidlertid en rekke gode metoder som du kan benyttes, samt gode ideer som du kan la deg inspirere av i arbeidet med å tilrettelegge programmet.

Et godt grep: En tidlig innsats

En annen god metode overfor deltakere med helsemessige problemer er en tidlig innsats på det helsemessige området. Her er det spesielt viktig at du tenker på å involvere de statlige mottakene. Lier kommune har f.eks. hatt mange programdeltakere som er funksjonshemmede. I den forbindelse har man hatt gode erfaringer med å besøke de kommende programdeltakerne på mottak, slik at man kan kartlegge helsemessige problemstillinger på et tidlig tidspunkt. I tillegg gir det mulighet for en tidlig involvering av relevante aktører i kommunene – f.eks. hjemmehjelpen. Disse aktørene kan dermed komme på raskt banen etter at deltakeren kommer til kommunen.

En tidlig innsats kan være relevant overfor en bredere målgruppe enn kun dem med fysiske handikapp. Selv om du ikke kan regne med å kunne få informasjon om psykiske lidelser like tidlig, kan andre personer f.eks. med traumer eller andre psykiske lidelser også dra nytte av at kartlegging og koordinering igangsettes på et tidlig tidspunkt. En annen fordel ved en tidlig innsats kan være at programdeltakerne gjøres bevisste på hvilke muligheter introduksjonsprogrammet tilbyr, f.eks. i form av behandling, fysioterapi mm. Dette kan skape bedre forståelse og øke motivasjonen for deltagelse i programmet.

Et godt grep: Rask kartlegging av helseproblemer

I Drammen kommune har man gode erfaringer med å involvere helsekoordinator så tidlig som mulig i tilretteleggingen av introduksjonsprogram for grupper med helsemessige problemer, f.eks. personer med traumer eller andre psykiske lidelser.

Fra kommunens side har målet vært å snarest mulig kartlegge den fysiske og psykiske helsetilstanden til alle nyankomne innvandrere. Formålet er å identifisere grupper med psykiske problemer i startfasen, samt å undersøke om behandling skal inngå som en aktivitet i introduksjonsprogrammet. Denne kartleggingen er særlig viktig i forhold til personer med traumer og andre psykiske lidelser.

Dette kan konkret gjøres ved å la en helsekoordinator kartlegge deltakernes fysiske og psykiske helse. I Drammen benyttes dette redskapet i form av samtaler i den første fasen av programmet, hvor deltakernes bakgrunn og kompetanse kartlegges. Helsekoordinatoren forteller programdeltakerne om helsetilbud i Norge, f.eks. muligheter for å få behandling av psykiske lidelser, og deltar deretter i tilretteleggingen av et introduksjonsprogram som tilfører oppkvalifiserende kurs med behandling.

Helsekoordinatoren kan i tillegg opprette ansvarsgrupper som står for oppfølging av deltakere som har behov for ekstra oppfølging. I tillegg til traumatiserte kan dette være tilfellet for andre grupper, f.eks. kvinner med mange barn. Ansvarsgruppen er nyttig ved f.eks. å vurdere når det kan være behov for permisjon. Det kan også gjennomføres støttesamtaler med helsesøster eller psykolog.

Bruker du denne metoden kan resultatet være en raskere kartlegging av helsemessige problemer, som igjen betyr at behandlingen, og dermed introduksjonsprogrammet, kan settes i gang så snart som mulig.

En god idé: Helsemessige problemer overført til Aetat

På samme måte som det er viktig at du retter fokus mot den første kartleggingen og de første månedene av programdeltakerens tid i programmet, kan det være en god idé å fokusere på utslusningen fra introduksjonsprogrammet: Hvordan kan man overføre kunnskap om særskilte målgruppers problemstillinger og behov til Aetat, slik at de er parate til å tilby tilpassede tilbud til grupper med særskilte behov når programmet er fullført? Her er det viktig at gruppene ikke opplever at de nok en gang skal kartlegges når programmet er ferdig, og dermed må vente unødvendig lenge på å få et relevant tilbud fra Aetat.

Du kan derfor tenke på om det i din kommune kan la seg gjøre å sikre at deltakere med helsemessige problemer kartlegges ved hjelp av Aetats metoder og verktøy når programmet nærmer seg slutten. Det ville kunne bidra til å sikre at Aetat er forberedt på å håndtere gruppen med særskilte behov, i forhold til tilrettelegging av program.

Et godt grep: Behandling og terapi i programmet

Et godt grep overfor grupper med helsemessige problemer, som du kan bruke når programmet er satt i gang, er å anvende behandling og terapi aktivt i programmet. Dette gjøres f.eks. i Bodø kommune, som velger å tilby bl.a. medisinsk behandling, fysioterapi, samtaleterapi, vanngym, samt andre trimaktiviteter som en del av programmet. Du kan også tilby gymnastikk, støttesamtaler og generell gjenopptrening for deltakere med helsemessige problemer.

Hvis du lar deg inspirere av dette grepet kan det ha positive konsekvenser for deltakerne, både fordi de får behandling for sine lidelser, men også fordi det foregår som en del av programmet og dermed ikke blir en ekstra tidsmessig byrde for dem. Det er samtidig viktig at dette tilbys i tett samarbeid med helsepersonell slik at tiltaket har et klart behandlingsmessig fokus, og at du sikrer en tett oppfølging og vurdering av tiltakets hensiktsmessighet i forhold til målet om oppkvalifisering.

Et godt grep: Tydelig kommunikasjon med leger

I arbeidet ditt med deltakere med helsemessige problemer er det viktig at du i samarbeidet med andre offentlige instanser er tydelig i din kommunikasjon og forventninger til deres rolle. Et godt grep er derfor å skape en felles forståelse for formålet og rammene med programmet mellom deg og helsepersonell, som for eksempel leger.

For at oppnå dette målet har både Bærum kommune og Sarpsborg kommune utarbeidet et brev til legene. Kommunene opplevde at flere leger ikke forstod at introduksjonsprogrammet i utgangspunktet ikke stiller høye krav til deltakernes helsemessige situasjon. Derfor skrev legene ut for mange sykemeldinger for deltakerne.

Kommunene sendte derfor et brev til legene, som helt konkret beskriver hva kommunen kan akseptere og ikke kan akseptere i forhold til sykemeldinger. Her kan du se det kommunikasjonsskjemaet som Bærum kommune sender til legene.

Kommunikasjonsskjema

**For personer med vedtak om introduksjonsprogram etter
Lov om introduksjonsordning av 4. juli 2003**

Informasjon til legen:

Skjemaet skal benyttes i stedet for vanlig sykemeldingssattest fra Folketrygden når pasienten ikke er lønsmottaker, og kun får stønad fra FINN. Dersom pasienten har en ordinær arbeidsgiver, må Folketrygdens sykemeldingsattest brukes og pasienten skal levere en kopi av slik attest til FINN.

Opplysninger om deltaker

Som hovedregel henvender deltaker seg først til Flyktninge- og innvandrerkontoret (FINN) når deltaker har problem med å følge opp introduksjonsprogrammet. Dersom deltaker har behov for eller ønske om time hos lege, tar deltaker med dette skjema til lege. Punkt 2 er ferdig utfyllt.

1.1 Etternavn, fornavn	1.2 Fødselsnummer (11 siffer)
1.3 Adresse, postnummer og post-sted	1.4 Rådgiver ved Flyktninge- og innvandrerkontoret:

FYLLES UT AV RÅDGIVER OG DELTAKER:

2. Opplysninger om deltakers introduksjonsprogram

Kort beskrivelse av innholdet kvalifiseringen:

- ☐ Hovedvekt på norskopplæring og samfunnskunnskap
☐ Kombinasjon av norskopplæring, samfunnskunnskap og praksis
☐ Hovedvekt på praksis
☐ Evt. annet:

Deltakers individuelle ukeplan – klokkeslett og hovedmomenter:

Mandag	Tirsdag	Onsdag	Torsdag	Fredag

2.2 Informasjon om tilpasninger i deltakers introduksjonsprogram:

Evt. opplysninger om innhold og tilpasninger som er gjort/evt planlegges:

FYLLES UT AV LEGEN – OBS! VIKTIG INFO OM LOVEN FOR PÅ SIDE 3.

Legens opplysninger og vurderinger

Er det behov for tilpasninger i heldagsprogrammet (utover det som allerede er gjort):

☐ Ja   ☐ Nei

Hvis ja, hvilke helseforhold er det som gjør tilpasning nødvendig:

Evt. innspill til tilpasninger (utover det som allerede er gjort - jf punkt 2.2):

3.2 Evt. legeerklæring om sykefravær :

Ved sykefravær; tidsrom for sykemeldingen:

Fra og med: _____ til og med: _____

Er det behov for tilrettelegging og tilpasning for å at deltaker raskest mulig kan ta opp igjen deltakelse i programmet?

☐ Ja   ☐ Nei

Hvis ja, hva slags tilpasning?

.3 Er det avtalt videre oppfølging?

☐ Ja   ☐ Nei

Hvis ja, evt. opplysninger om den videre oppfølging/behandling/henvisning:

4. Legens underskrift

4.1 Dato og stempel/legens navn og adresse	4.2 Legens underskrift :

Spesielt om sykemeldinger og introduksjonsprogram:

Deltakere i introduksjonsprogrammet kan ikke være delvis sykemeldt

I følge lov om introduksjonsordning skal deltakelse i programmet være på full tid.

Det er mao ikke mulig for deltakere å være delvis sykemeldt.

Langvarig fravær og stans av program:

Etter loven må rådgiver ved langvarig fravær treffe vedtak om at program og stønad stanses. Bakgrunnen for dette er at aktiv deltakelse i programmet gir rett til utbetaling. Lovens forskrift trekker en grense ved fravær som overstiger ca 10% av fastsatt lengde for programmet.

Tilpasning:

Det skal legges vekt på utarbeidelse av en individuell plan. Innholdet i programmet skal tilpasses den enkelt ut i fra bakgrunn, forutsetninger, behov og målsettinger.

Det vises også til Utlendingedirektoratets brev til fastlegene:

<http://www.udi.no/upload/Integrering/Brev%20fastleger.pdf>

Generell informasjon om introduksjonsprogrammet og Flyktninge- og innvandrerkontoret (FINN):

Det er ønskelig at legen, ved behov, tar direkte kontakt med vårt kontor for nærmere avklaring i enkeltsaker.

Hva er "introduksjonsprogram"?

Hver flyktning som deltar i introduksjonsprogram skal ha et individuelt utformet opplegg som kombinerer språkopplæring, samfunnsinformasjon, forberedelser til arbeidslivet. Flyktningen mottar introduksjonsstønad etterskuddsvis hver måned. Ved bruk av dette kommunikasjonskjemaet eller ved direkte kontakt, er målet at rådgiver og lege - sammen med deltaker – kan vurdere nødvendige tilpasninger i programmet. Rådgiver og/eller lege kan innkalle flyktning og berørte instanser til tverrfaglig møte når det er hensiktsmessig.

Flyktninge- og innvandrerkontoret i Bærum (FINN)

FINN har ansvar for at alle nyankomne flyktninger mellom 18 og 55 år som har behov for grunnleggende kvalifisering, får vedtak om dette og blir fulgt opp i et daglig program. Rådgiverne ved FINN koordinerer de ulike virkemidler som utgjør kvalifiseringen. Oppfølgingen kan vare inntil 2 år. Sykepleier ved FINN kartlegger helsesituasjonen og introduserer deltaker til fastlege og andre helsetiltak. Sykepleier kan i særskilte tilfelle bistå i den videre oppfølging i programmet. FINN rapporterer til kommunestyret på resultatmål om at 75% av arbeidsføre flyktninger skal være kommet i arbeid eller utdanning innen 2 år etter bosetting.

Et godt grep: gi legene forståelse for viktigheten av introduksjonsprogrammet

Et lignende godt grep for deltakere med helsemessige problemer finner man i bydel Grünerløkka, i Oslo kommune. Her har programrådgiverne veldig gode erfaringer med å informere leger om introduksjonsprogrammet for dermed å sikre forståelse for mulighetene for å tilpasse dette, også til deltakere med helsemessige problemer. Helt konkret samler programrådgiverne legeerklæringer og klassifiserer dem bestemte i grupper, f.eks. diffuse helseplager.

Deretter henvender bydelen seg til fastlegene, bl.a. ved å invitere dem til møter hvor programrådgiverne presenterer introduksjonsprogrammet og de mulighetene som finnes for individualisering, f.eks. i form av muligheter for å legge behandling inn i programmet. Resultatet av dette har vært å gi legene en bedre forståelse av viktigheten av introduksjonsprogrammet. Formålet er at antall sykemeldinger dermed reduseres, og at det i stedet satses på behandling som et ledd i introduksjonsprogrammet.

En god idé: tverrfaglighet fremfor flerfaglighet

Hvis du står overfor programdeltakere med helsemessige vansker, er det en god idé å gå i dialog med representanter for helsesektoren. Det betyr at flere fagligheter blir involvert i kartleggingen av deltakerens kompetanse og opplæringsbehov. Det betyr også at du som programrådgiver bør involvere relevante fagpersoner, som f.eks. leger, psykologer, helsesøstere, barnevern m.fl. på samme tid i kartleggingsprosessen.

Her er det viktig at det fokuseres på tverrfaglighet, ikke flerfaglighet, dvs. at du unngår at hver fagperson foretar sin egen isolerte vurdering av deltakerens forutsetninger. På denne måten drar fagpersonene nytte av hverandres kompetanse, og danner seg et helhetsbilde av deltakeren. Dette gjør det lettere for deg som programrådgiver å ta hensyn til særskilte behov i tilretteleggingen av programmet. Hvis deltakeren f.eks. har psykiske lidelser, er det viktig at samarbeidet omkring yrkesperspektivet for den enkelte deltaker ikke blir splittet mellom programrådgiveren på den ene side og helseaktørene på den andre. Den tverrfaglige dialogen kan brukes til å sikre at f.eks. jobbpraksis blir integrert som et aktiv virkemiddel på det riktige tidspunktet, i den riktige bedriften og i det riktige omfanget i introduksjonsprogrammet, og dermed har den ønskede virkning overfor deltakeren.

6. Når du skal i gang – spørsmål til refleksjon

Vi har i de foregående avsnitt beskrevet konkrete grep og ideer som var målrettet overordnede typer målgrupper. I dette avsluttende avsnittet løfter vi perspektivet, og beskriver noen generelle gode grep over for målgrupper med særskilte behov. Til slutt har vi samlet en rekke spørsmål som du og dine kolleger kan overveie før dere går i gang.

6.1 Organisering og samarbeid

Som beskrevet i avsnitt 1 kan kommunene velge å tilpasse introduksjonsprogrammet overfor deltakere gjennom organiseringen av programmet, herunder hvem man velger å samarbeide med og hvordan. Som du sikkert kjenner til er det ofte flere aktører med i bildet når det skal utformes et introduksjonsprogram for personer med særskilte behov. Dette stiller krav til koordinering, organisering og ledelse. To helt sentrale spørsmål er derfor:

- Hvordan kan man sikre et godt samarbeid mellom aktører, som støtter opp under tilpasningen av introduksjonsprogrammet til grupper med særskilte behov?
- Hvordan kan ledelse og organisasjon på beste måte støtte introduksjonsprogrammet?

Noen av de følgende erfaringene kan du bruke direkte i ditt arbeid som programrådgiver. Andre erfaringer krever en dialog med ledelsen om hvordan de ledelsesmessige og organisatoriske verktøyer understøtter arbeidet med målgrupper med særskilte behov.

Programrådgiverne er ikke alene

Som programrådgiver har man ansvar for kvalifiseringsforløpet i introduksjonsprogrammet. Men programrådgiveren har behov for input fra samarbeidspartnere for å kunne lage et individuelt opplegg. Forskjellige samarbeidspartnere har ikke bare spesialkunnskaper, men kan også bidra med støtte og problemløsning i konkrete saker der deltakeren har særskilte behov. Og i mange situasjoner er programrådgiveren avhengig av den ytelse eller de tilbud som samarbeidspartnerne leverer.

Ditt ansvar som programrådgiver forplikter deg til en rekke oppfølgings- og koordineringsoppgaver. Oppgaver som er beskrevet i UDI's temahefte om programrådgivers oppgaver.

Her fremgår det blant annet at programrådgiverens koordinerende rolle handler om å samordne kontakten mellom de aktørene som er involvert i kvalifiseringen av programdeltakeren.

Denne samordningen er viktig for å kunne tilpasse introduksjonsprogrammet til grupper med særskilte behov. Programrådgiveren skal f.eks. innkalle de relevante samarbeidspartnere til teammøter, hvor man diskuterer den enkelte deltakers behov. Programrådgiveren er leder for teamet med ansvar for hvem som gjør hva, hvor og når.

Et godt grep: Felles verdier gjennom felles møter

Et godt grep som kan hjelpe deg i din hverdag, enten du er programrådgiver eller har en annen funksjon i introduksjonsprogrammet, er derfor å sikre en bred koordinering og involvering av eksterne aktører. Dette kan være med på å sikre støtte til introduksjonsprogrammet fra alle parter. I Trondheim tenkes det meget bredt i forhold til koordinering av introduksjonsprogrammet. Her har man innført månedlige samarbeidsmøter som er oppkalt etter møtetidspunktet: "Last Friday" – den siste fredagen i måneden. Disse samarbeidsmøtene tar spesielt tak i de problemene som kan oppstå i tilretteleg-

gingen av introduksjonsprogrammet overfor grupper med særskilte behov. Målet er å involvere alle relevante aktørers spesialkunnskap om grupper med særskilte behov, og å forplikte dem i forhold til oppfølging av personer med særskilte behov.

Arrangementet "Last Friday" har altså som mål å få alle relevante aktører på banen i forhold til målgrupper med særskilte behov. Deltakerne i Last Friday kan f.eks. være Flyktningehelse-team, voksenopplæring, helsesøster, programrådgivere, PPT og andre som sitter med spesialkunnskaper om deltakerne. På møtene luftes konkrete saker og bekymringer. Hvis du velger å gjøre det samme, er det en fordel å få en tverrfaglig vurdering av vanskelige saker. Derved involveres den spesialkunnskapen som finnes hos alle aktører omkring grupper med særskilte behov i introduksjonsprogrammet. Det kan også lages konkrete samarbeidsavtaler om oppfølging av personer med særskilte behov. Programrådgivere og lærere kan f.eks. forsøke å motvirke at klassene i voksenopplæringen endres for ofte, eller drøfte innsatsene overfor en deltaker, hvis språklige progresjon har gått i stå.

Et godt grep: Fysisk samlokalisering av flyktingetjenesten og voksenopplæringen

Et organisatorisk godt grep kan være å fysisk samlokalisere flyktingetjenesten og voksenopplæringen. På den måten kan du og dine kommunale kollegaer påvirke den lokale integreringsinnsatsen gjennom organiseringen av introduksjonsordningen. Et eksempel fra Drammen kommune viser at de organisatoriske redskapene på denne måten kan gi positive effekter for grupper med særskilte behov, også for deltakere med helsemessige problemer. Kommunens mål var å sikre felles verdier og tett koordinering av aktivitetene i introduksjonsprogrammet mellom disse delene av kommunen. Det har de gjort ved å samle etableringsfasen, introduksjonsprogrammet og norskopplæringen under samme tak i Introduksjonssenteret.

Programrådgivere i kommunen har ansvar for både introduksjonsprogrammet og etableringsfasen. De tar imot flyktninger fra dag 1 og har ansvar for å tilrettelegging av hverdagslige forhold, f.eks. bolig, lege mm. Programrådgiveren har også ansvaret for arbeidet med den individuelle planen, men her samarbeides det med læreren, som har inngående kjennskap til deltakernes språklige progresjon. Når det gjelder traumatiserte, syke, kvinner med store omsorgsoppgaver og andre grupper med særskilte behov, samarbeides det også med helsekoordinator rundt planen. Læreren følger opp fravær i programmet og vurderer om det skal gjøres trekk i støtten. Læreren finner språkpraksisplasser og følger opp virksomheten. Permisjon – f.eks. i forbindelse med pass av syke barn - vurderes i samarbeid mellom lærer og programrådgiver. Det er en løpende dialog, tett kontakt mellom lærer, deltaker og programrådgiver. Kantinen er felles møtested. Det gir programrådgiverne mulighet for å møte deltakerne under mer avslappede rammer enn ved formelle møter.

Kommunen opplever at samlokaliseringen medvirker til å skape felles verdier, enkelhet og tverrfaglig diskusjon. Helt konkret er det en fordel at den individuelle planen løpende kan tilpasses den enkelte i et samarbeid mellom programrådgiver, lærer og deltaker. Den tette oppfølgingen kan være særlig viktig ift. grupper med særskilte behov, som f.eks. personer med helsemessige problemer og kvinner med store omsorgsoppgaver.

Her har lærere og programrådgivere mulighet til raskt å gjøre en felles vurdering av behovet for eksempelvis permisjon. I utvidelsen av språkundervisningen er det samtidig en fordel at deltakeren enkelt har tilgang til en uformell samtale med programrådgiveren. Det gjør det enkelt å gjøre hyppige

justeringer av den individuelle plan. Dette er spesielt relevant for deltakere med særskilte behov, hvor helsemessige problemer og barnepass kan medføre at aktivitetene må tilpasses den enkelte.

Et godt grep: Ledelsesmessig fokus på introduksjonsprogrammet

Den organisatoriske plasseringen av introduksjonsprogrammet har også betydning for mulighetene for å tilpasse programmet. Bydel Grünerløkka har nettopp vurdert hvordan organisering og ledelsesmessig fokus på integreringsinnsatsen kan støtte innsatsen overfor målgrupper med særskilte behov. Målet har vært å sikre en prioritering av innsatsen i introduksjonsprogrammet i bydelens ledelse.

Bydelen har derfor valgt å organisere arbeidet med introduksjonsprogrammet i en særskilt tjeneste, "Introduksjonsprogram for flyktninger." Tjenesten hører til innunder avdeling for Oppvekst og Kultur, som er plassert direkte under Bydelsadministrasjonen. Introduksjonsprogrammet har ingen stedlig leder, men fungerer som et selvstyrende team som rapporterer direkte til lederen for Oppvekst og Kultur. Det betyr at introduksjonsprogrammet er forankret høyt i organisasjonen, hvilket bl.a. har kommet til uttrykk ved at Bydelsdirektøren har understreket at introduksjonsprogrammet og integreringsinnsatsen i bredere forstand skal prioriteres.

Denne organiseringen sikrer en god lederforankring av introduksjonsprogrammet. Det finnes "en klar linje til toppen", og det er ledelsesmessig og politisk støtte til introduksjonsprogrammet. Ledelsen kan f.eks. fungere som en "brobygger". Hvis kommunens egne arbeidsplasser er tilbakeholdne med å stille praksisplasser til rådighet, kan det arrangeres et møte mellom de aktuelle arbeidsplassene og lederen.

Dette legger press på arbeidsplassene, og signaliserer hvor viktig området er. Denne "brobygger-funksjonen" kan også etter hvert brukes av deg som programrådgiver. Du kan henvise til møtene og ledelsens interesse, noe som igjen gir deg mulighet til å legge press på arbeidsplassene. Dette presset er spesielt anvendelig i forhold til målgrupper med særskilte behov.

Spørsmål til refleksjon

Her har vi samlet noen spørsmål til refleksjon, som dere kan overveie i forhold til samarbeidet med aktører i introduksjonsprogrammet.

- Har du oversikt over de samarbeidspartnerne som har kompetanse og spesialkunnskap om de særskilte målgruppene (for eksempel personer med traumer, analfabeter, høytutdannede og kvinner med store omsorgsoppgaver)?
- Fungerer samarbeidet med disse samarbeidspartnerne optimalt i forhold til målgrupper med særskilte behov? Hva er årsaken til at samarbeidet ikke fungerer optimalt? Hva kan du gjøre for å forbedre samarbeidet?
- Hvordan fungerer deres organisasjon i forhold til målgrupper med særskilte behov? Er man aktiv i forhold til samarbeidspartnere som voksenopplæring og Aetat? Er Aetat aktiv i forhold til programrådgivere? Hva kan gjøres bedre?
- Fungerer kommunikasjonen, møtene m.v. med de sentrale samarbeidspartnerne etter hensikten? Hvordan kan for eksempel lærernes daglige kontakt med deltakerne være med på å sikre et program som er målrettet den enkeltes behov?

6.2 Introduksjonslovens redskaper

En alternativ tilgang som du kan bruke i tilretteleggingen av programmet, er å tilpasse de redskapene som Introduksjonsloven stiller til rådighet for deg som programrådgiver.

Hvilke redskaper har du til rådighet

For det første skal den enkelte deltakers kompetanser og opplæringsbehov kartlegges. Som du kan lese i UDIs temahefte 5 om introduksjonsordningen, er målsettingen med kartleggingen å:

- bli kjent med deltakeren, skape kontakt og tillit
- finne ut hvilke ressurser/kompetanse/interesser deltakeren har
- gjøre deltakeren bevisst på ressurser og muligheter i Norge
- skape et grunnlag for videre samarbeid og å utarbeide en individuell plan

For det andre skal det utarbeides en individuell plan for hver deltaker. Den individuelle planen skal utarbeides sammen med deltakeren, og baseres på deltakerens bakgrunn, ønsker og fremtidsplaner. I følge UDIs temahefte 6 om introduksjonsordningen skal planen:

- gi en beskrivelse av mål og delmål
- si noe om aktiviteter og tiltak for å nå målene
- angi når mål og delmål skal være oppnådd
- angi hvem som har ansvar for ulike tiltak, når og hvordan de skal gjennomføres
- inneholde viktige merknader – alle endringer og justeringer
- si noe om resultat
- sikre at det ikke oppstår opphold i tid, eller glipp i overganger mellom elementer og aktiviteter i programmet

På bakgrunn av den individuelle planen skal hver deltaker for det tredje tilbys et introduksjonsprogram som skal inneholde både norskopplæring og samfunnskunnskap. For å forberede deltakeren til videre opplæring eller tilknytning til arbeidslivet, kan deltakeren utover dette tilbys språkopplæring gjennom språkpraksis og yrkesrettet kvalifisering gjennom arbeidspraksis. Det er samtidig mulig for kommunen å tilby andre aktuelle tiltak som tilfredsstiller behov som deltakerne kan ha.

Disse redskapene er hjemlet i loven, og beskrevet ytterligere i lovens merknader. Det er samtidig viktig å huske på at du som programrådgiver kan, og skal, tilpasse disse redskapene i forhold til hver enkelt deltaker du har ansvar for.

Tilpassing av redskapene til deltakere med særskilte behov

I en hverdag hvor du som programrådgiver har ansvar for mange deltakere, kan det være vanskelig å tilpasse bruken av disse redskapene til hvert enkelt individ. I mange tilfeller vil dette ikke være noe problem, da de fleste deltakerne er velfungerende og kanskje ikke krever stor grad av tilpassing av redskapene. Men for deltakere som har særskilte behov kan det være en utfordring, i og med at denne gruppen som regel er svakere og mindre grad "høytropende" om deres behov.

Som vi har beskrevet i et tidligere avsnitt, finnes det flere måter du kan tilpasse organiseringen, bruken og innholdet av redskapene. Det krever imidlertid at du stopper opp og tenker nærmere over måten du benytter dem på.

Vær forberedt på kompleksiteten i behovene

Derfor er det en fordel å være forbered på kompleksiteten i behovene. For grupper med særskilte behov kan det være vanskelig for kommunen å overskue og forstå de mange behovene som deltakerne måtte ha. For deg som programrådgiver å forberede deg på dette, kan det være en fordel å oppsøke relevante fagmiljøer så tidlig som mulig, for å oppnå kjennskap til de mulighetene de har i kartleggingen og det videre arbeidet med deltakeren. Sørg samtidig for å ha så god bakgrunnskunnskap om deltakeren som mulig, gjerne ved å ha kontakt med personen før bosetting. Dette kan bidra til å etablere det nødvendige tillitsforholdet, samt spare dyrebar tid både for deg og deltakeren når programmet først er satt i gang.

Spørsmål til refleksjon

Her har vi samlet noen spørsmål til refleksjon, som dere kan overveie i forhold til tilpasningen av redskapene i introduksjonsprogrammet.

- Hva kan kommunen gjøre for å sikre en tverrfaglig kartlegging? Krever det mer formelle prosedyrer?
- På hvilken måte kan kommunen bli bedre til å skape den tilliten mellom programrådgiver og deltaker, som skal til for å kunne komme i dybden med deltakernes behov? Møter du alle deltakere på samme måte, eller er det behov for forskjellige tilganger overfor f.eks. analfabeter og høytutdannede?
- Har dere tenkt over hvordan den individuelle planen blir et aktiv overfor målgrupper med særskilte behov? Skal prosessen omkring utarbeidingen av planer også varierer avhengig av deltakerens behov?
- Har dere tenkt over om undervisningsmetodene er tilpasset deltakerne i deres kommune? Hvilke undervisningsmetoder, materialer m.v. kan med fordel brukes overfor grupper med særskilte behov?

7. Anvendt litteratur

Drøpping, Jon Anders m.fl. (2002): *"Kurs for arbeid? Norskopplæring og yrkesdeltakelse blant ikke-vestlige flyktninger og innvandrere"*

LG Insight (2005): *"Interesser og holdninger til arbejde – fokus på indvandrerkvinder og beskæftigelsesindsatsen"*

Rambøll Management (2005): *"Integration i udvikling"*

UDI (2003): *"Kartlegging av nyankomne innvandreres bakgrunn og kompetanse"*

UDI (2003): *"Individuelle planer i introduksjonsprogrammet"*

UDI (2005) *"Programrådgivers oppgaver – Oppsummering etter programrådgiverkursene"*